

מלכה שבתאי בין רגאיי לראפ: אתגר ההשתייכות של נוער יוצא אתיופיה
בישראל. תל-אביב: צ'ריקובר, 2001. 294 עמודים.

מלכה שבתאי, המגדירה את עצמה כאנתרופולוגית יישומית, הציבה לעצמה מטרה הנושאת שליחות: לחקור ולקדם את מעמד העולים מאתיופיה בישראל. גם כותרת ספרה הקודם – "הכי אחי: מסע הזהות של חיילים עולים מאתיופיה" (1999) – מלמדת בבהירות על התמקדותה בפרויקט זה. שבתאי חוזרת במחקרה למגמה שזה כבר איבדה את מרכזיותה בתחומי האנתרופולוגיה הישראלית. מחקר ההגירה – "עלייה" של יהודים, ובמיוחד מארצות "העולם השלישי" – היווה בזמנו את שלב הפתיחה של מקצוע האנתרופולוגיה בארץ. אך כיום אין בנושא זה פיתוי לגבי חוקרים אמביציוזיים המחפשים שדות חדשים לפיתוח תיאורטי, שניבו פרסומים בנושאים, בטרמינולוגיה ובבימות שיוקרתם בטוחה יותר.

אך לצד בחירתה בנושא זנוח, המחברת מייצגת בכתיבתה מגמה שיש לה דווקא תומכים חשובים באנתרופולוגיה בת-ימינו – גישת ההתמסרות האישית למען הנחקרים, דהיינו, בסוגה (genre) של האנתרופולוגיה המחויבת (committed anthropology). החוקרים שמונת זה מתייחס אליהם באים בדרך-כלל מבחוץ, מחברת-שפע מערבית, ופוגשים בנחקרים שמנוצלים על-ידי מעמדות קפיטליסטיים ובעלי עוצמה פוליטית השולטים בברוטליות במשאבים חומריים ואנושיים. דוגמה לכך ניתן למצוא במחקרה של האנתרופולוגית האמריקאית ננסי שפרייזו בברזיל (*Death Without Weeping: The Violence of Everyday Life in Brazil*, 1992).

שבתאי מגויסת למחקר האתיופיים בישראל, ומחפשת דרכים לקרב אותם ואת בעיותיהם אל תודעתם של אזרחי המדינה היהודיים, שאצל רובם הסתיימה ההתעניינות בתמונות המרגשות של ירידתם מהמטוסים בעודם צועדים בדממה עטויים בגלימות לבנות. רוב האתיופיים יושבו במקומות פריפריאליים המרחיקים אותם ממרכזי האוכלוסייה המבוססת של הערים הגדולות.

מחקרה מעיד על כישורים מעולים, ואולי אף יוצאי-דופן, של התקרבות לעולמם של הנחקרים. הצעירים והצעירות בני עדה זו חשים נוח בחברתה ומדברים איתה בגילוי-לב על חוויותיהם היומיומיות ועל תקוותיהם לעתיד, נושאים שהינם לעיתים תכופות כואבים ואינטימיים. את רובם פגשה שבתאי במועדונים למוסיקה ולריקודים במרכז הארץ ובמקומות אחרים שבני-הנוער האתיופיים מגיעים אליהם. מאות מביניהם באים לכאן כדי להשתתף במופעי המוסיקה השחורה של הרגאיי והראפ, שמקורם בעיקר מג'מייקה ומריכוזי השחורים בארצות-הברית. אתרי מחקרה קשים לשהייה ולתצפית למי שמקפיד על בריאות אוזניו ועל צחות עיניו וריאותיו.

שלושים ושלוש נערות ועשרים ושמונה נערים בגילאים שלוש-עשרה עד שמונה-עשרה מהווים את האוכלוסייה שנצפתה ורואיינה באופן מעמיק על-ידי המחברת ועוזריה. שבתאי נותנת להם לדבר בלשונם. שיחות אלה מהוות מפגש מעניין, מפתיע ולעיתים מדכא עם המתרחש במועדונים ומחוץ להם אצל מי שעזבו עם הוריהם את אפריקה "הנחשלת" כדי למצוא את עצמם בשולי החברה הישראלית מבחינת מצבם המשפחתי, החברתי והכלכלי. המחברת רואה את משיכתם של בני-הנוער האתיופיים למוסיקה השחורה כביטוי למצב

הניכור שלהם בחברה הישראלית וכאמצעי לעיגון של זהות קהילתית, מתד גיסא, ושל הודהות עם שותפים רחוקים, מאידך גיסא, כשחורים החווים את הקשיים של מיעוט בחברת הרוב הלבנה. מסקנותיה לגבי תקוות האינטגרציה בחברה הישראלית קשות לעיתים, ולדבריה:

הזהות השחורה היא זהות מאומצת, פוסט-מודרנית, ואילו הזהות הישראלית שאמורה היתה להיות זמינה ורצויה, נראה כי הוחמצה בתהליך ואולי אף אבדה מערכה כתוצאה מהאידיאולוגיה של הניכור וההשפעות הנובעות מהזהות עם המוזיקה השחורה ופרשנותה... יתכן אפילו שכוחה וערכה של הזהות היהודית יתערערו ובני נוער אלה ימצאו במצב חמור של משבר זהות וניכור. (ע' 146)

הספר מתאר את המשיכה, שקשה לעמוד בפניה, הגורמת לנערים ונערות צעירים מאוד להגיע בכל דרך בשעת לילה מאוחרת (ובמיוחד בימי שישי) למועדונים המרוחקים ממקומות מגוריהם. לעיתים תכופות הם מגיעים וחוזרים בטרמפים מבלי להתחשב במידת הסיכון. הנערות במיוחד יוצאות לעיתים תכופות ללא ידיעתם והסכמתם של ההורים או של האחראים במסגרות החינוך, כשהן נוטלות איתן בהיחבא את הבגדים הצמודים והחושפניים שילבשו בטרם ייכנסו למועדון. הריקודים משדרים ארוטיקה בוטה, ובתוספת של שתייה, עישון וקשרים מזדמנים עם אורחים במועדונים (אתיפים, ישראלים אחרים, בני מיעוטים ואפריקאים), משתררת אווירת חופש המשכיחה את מצוקות היומיום. המפגש במועדוני המוזיקה עם בני הקהילה האתיופית חשוב להם במיוחד, ונותן לדברי המחברת אווירת "בית" נוחה יותר מו שהשאירו מאחוריהם. כך, למשל, מתבטאת תלמידה מצטיינת ממסגרת חינוכית יוקרתית:

לפעמים יש לך צורך להיות עם אחרים מהעדה שלך. אני מרגישה שבחברה הישראלית את צריכה תמיד להוכיח שאת טובה, להיות כמו כולם, להתנהג כאילו את נמצאת ב"היי סוסייטי" ובתכלס, זה די נכון... (ע' 154)

שבתאי מודאגת מתהליכי הניכור הבאים לידי ביטוי בריתוק הנוער האתיופי למועדוני המוזיקה השחורה. אך לצד זה היא רואה גם את המימד התרפויטי הטמון בניצול נכון של אמצעי ביטוי אלה. בעייתם של נערים ונערות אלה אינה נעוצה רק בפערים ביחס לציפיותיה של החברה הקולטת ובתחושת הזרות או אף הנחיתות שהם חווים כשחורים בחברת לבנים, אלא גם בקשיים המאפיינים את משפחות המוצא, שלעיתים תכופות אינן יכולות לספק בארץ את "הבית" התומך. ספרה בא לדבר את שירותי הרווחה ואת כל מי שקשור למערך החינוכי לבחון את המתרחש בקרב אוכלוסייה פגיעה זו.

יש להעיר שחלקים אחדים של הספר, ובמיוחד החלק הראשון, כתובים בסגנון של דו"ח מחקר, דבר הפוגם בורמה הנוחה של הדיון. כמו־כן, שיטת עריכת הטקסט בפסקות קצרות או ארוכות המופרדות ברווח גדול זו מזו מפריעה גם־כן לשטף הקריאה. אך מעבר לליקויי המבנה והעריכה של הספר, מצוי בידינו מסמך ייחודי שבחלקו הגדול מדבר ישירות מפיהם של בני־הנוער יוצאי משפחות אתיופיות. לנוכח הנתונים המדאיגים שהמחברת מציגה בראשית הספר, על־אודות שיעור הנשירה מבת־הספר של ילדים יוצאי

אתיופיה ועל העלייה בשיעור הפשיעה בקרב אוכלוסייה זו (נתונים המקבלים חיזוק מפרסום של משרד החינוך ממאי 2001 על בחינות־הבגרות, הארץ, 15.5.2001, ע' א7), ראוי מאוד שהספר יעורר את תשומת־הלב המתבקשת. יש לקוות גם שספרה יעודד מחדש את עניינם של חוקרים צעירים לחזור לנושאי ההגירה בקרב קבוצות ("עדות") שונות במרחב הישראלי. בשדות־מחקר אלה יש בדיעבד פוטנציאל בלתי־נדלה של תרומות תיאורטיות ויישומיות.

משה שוקד

אוניברסיטת תל־אביב